

Петрус М. В. Проблеми морального виховання у родині в спадщині педагогів Закарпаття (друга половина XIX – 30-ті рр. XX століття) / Маріанна Василівна Петрус // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XXV. – С.59-67.

Маріанна Петрус

ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У РОДИНІ В СПАДЩИНІ ПЕДАГОГІВ ЗАКАРПАТТЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – 30-ТІ РР. XX СТ.)

Постановка проблеми. Новочасне українське суспільство, як на державному, так і на регіональному рівнях, переживає перехідну кризову фазу свого розвитку на тлі вельми суперечливої моральної ситуації, що характеризується індиферентним ставленням до загальнолюдських моральних цінностей, абсолютизацією прерогативи матеріального над духовним, загостренням суперечливостей між традиційними моральними принципами української родини, її духовним потенціалом та реаліями сьогодення. Національне відродження України потребує докорінного поліпшення виховання нової генерації і саме тому, піднесення та розвиток моральності стає необхідною умовою формування людини XXI століття. Для успішного розв'язання цього фундаментального завдання необхідно ґрунтовно та всебічно дослідити і творчо використати спадщину вітчизняних просвітителів, вчених, педагогів Закарпаття другої половини XIX – 30-х рр. XX ст., яка, у зв'язку з відомими політичними та ідеологічними заборонами, залишається ще малодослідженою.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження умов морального виховання в традиційній українській родині зробили О.Вишневський, В.Костів, В.Постовий, М.Стельмахович. Питання моральних цінностей висвітлюються у працях І.Бега, І.Зязюна, В.Костіва, А.Марушкевич, О.Сухомлинської; духовно-моральних якостей - О.Докукіної, К.Чорної та ін.

Педагогічна спадщина закарпатських педагогів привернула увагу таких дослідників як В.Гомоннай, М.Кляп, А.Машталер, Ф.Науменко, В.Туряниця та ін.

Дослідження творчої лабораторії педагогів Закарпаття другої половини XIX – 30-х рр. XX ст. дає можливість констатувати той факт, що в ній знайшов свій

відбиток цикл питань з проблем морального виховання на кшталт формування моральних норм в родині та шляхи протидії аморальним (А.Волошин, П.Федор С.Чегіль), впливу на виховання позитивного та негативного особистого прикладу батьків (О.Духнович, В.Машкаринець), «розумної» та «сліпої» батьківської любові (Л.Гайдукевич, А.Карабелеш).

Домінуючою **метою** морального виховання у родинному колі являється формування в дитини основ світобачення, закладення в її душу підвалин моральності. Моральність передбачає такі гуманістичні риси особистості як чесність, правдивість, справедливість, гідність, скромність, працелюбність, милосердя, повага і любов до своїх батьків, роду й народу. Свідомість розвиненої людини дає змогу осмислити межу моральної поведінки, за якою починаються аморальні вчинки та якості (норовливість, упертість, гордість, заздрість, егоїзм, брехливість, лиходійство), появу яких мають запобігти, в першу чергу, батьки, повести своїх чад шляхом моральності. Такий підхід до визначення мети даного напрямку виховання в родині сфокусовано на широкій панорамі релевантних поглядів і переконань знаних на Закарпатті педагогів другої половини ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моральне виховання в родині потребує глибокого, мудрого, емоційного, а отже, цілеспрямованого впливу батьків на дитину, вміння розбудити моральні почуття, запалити високими ідеалами, подати такі приклади, що підносять душу, навчити консолідувати слово і діло, перетворюючи добродійні принципи на корисні вчинки, на натхненну працю. Саме тому цьому напрямку належить ключове місце у системі сімейного виховання. Моральне виховання починається в родині і продовжується у процесі соціалізації особистості. Родина, як транслятор фундаментальних цінностей від покоління до покоління, - за переконаннями педагогічних наставників Закарпатського краю О.Духновича та А.Волошина, - має нести повну відповідальність за моральне виховання.

Першою і найсвятішою повинністю батьків, за переконанням педагога С.Чегіля, є посильна увага до душевного стану дитини, до її добрих і злих якостей, «ібо взрослий чоловік цілком знаходиться в дитині так, як овоч у цвіті, за то

охороняти маємо той цвіт, щоби не висох скорочасно, не приносяя другого плода, чим гнилі овочі» [14, с.211]. Тільки за цієї умови можна морально виховати розвинену людину. Дане завдання вирішується, як правило, через добре поставлене в духовно-моральному аспекті життя родини, її ладу та прикладу батьків.

У родині, на думку О.Духновича, повинна панувати благополучна моральна атмосфера: сердечність у взаємовідносинах дітей і батьків. З дітьми треба поводитися ніжно, вміло користуватися похвалою і засобами покарання, не забуваючи, що від «надмірності похвал діти надуваються і наслідок непокорні бувають». Спілкування з дитиною має бути лагідним: «Любов заохочує на добро, а ... ласкаве звернення від зла відучує дитину». Так розвиваються її позитивні почуття і мова, без цього маля – мов пташка в неволі: «Спитай пташку, чому вона недовольна в клітці, хоч її і цукром кормлять?!» Отже, не страхом, примусом слід виховувати дитину, а з повагою, ласкою і пестощами, бо «переполохана ще більше затупіє і глупою буде» [7, с.43].

Квінтесенцією опублікованих педагогічно-методичних матеріалів краю даного періоду був особистий приклад батьків і окреслення його впливу на розвиток моральності їх чад. Мотивується це тим, що фундаментальні якості моральності формуються в ранньому дитинстві на основі так званого соціального успадкування, сугестії та наслідування, в результаті чого, значущою у цьому процесі є роль батьків: їх поведінка, вчинки, планомірний вплив на особистість дитини.

Схильність до наслідування – невід’ємна риса людської природи. У дітей вона особливо помітна. Педагог та публіцист краю А.Карабелеш нагадував батькам, що вони повинні завжди пам’ятати про те, що діти «як мавпи, роблять те, що бачать» [17, с.10]. Застерігав їх від необачних вчинків, закликав до мудрості і виваженості у діях. Впроваджуючи цю сентенцію, педагог сподівався на усвідомлення дорослими свого призначення у родині та суспільстві. Адже батьки служать взірцем для дитини, тому мають бути, в першу чергу, моральними людьми, аби прищепити своїм дітям моральні норми і цінності. Крім того, вдома є найбільше часу для спостережень за здібностями, вподобаннями, що дає можливість скерувати розвиток дитини для більшого зиску їй та суспільству.

Дитина приходить на світ безсильна, зі всіма лихими якостями. Без батьківської опіки та виховання вона виросте дикуном, відлюдником. Педагоги Л.Гайдукевич та А.Карабелеш свого часу дійшли висновку, що дитина - це *tabula rasa* (чиста карта), на якій батьки мають вписати все, що найкраще, що найліпше. Замало довести її до повної фізичної зрілості. Хибно мислять деякі батьки: «Піде до школи – там навчиться». Бо саме батьки повинні вже в ранні роки дитини із тисячі вроджених добрих і злих її якостей вибрати все шляхетне і великодушне, збудити і надалі розвивати любов і пошану до ближніх, адаптувати її до самостійності, прагнути до вироблення всесторонньої практичності до майбутнього суспільного життя. Виховання потім являється «артизмом людської душі», яке без всебічного цього знання схоже на науку ремесла [4, с.63-64].

На жаль, є родини, в яких складаються несприятливі умови для виховання дитини. До них належать сім'ї, уражені алкоголізмом, з аморальною поведінкою батьків, низьким культурним та освітнім рівнем, або його повною відсутністю, поганими житловими умовами, недостатнім матеріальним забезпеченням, конфліктністю у взаєминах між членами родини. Такий невтішний вердикт являється не тільки самокритичною рефлексією педагогів краю другої половини XIX – 30-х рр. XX ст., а стратегічною настановою на її подолання.

Непосильний гріх беруть на свою душу батьки, подаючи своїм дітям погані приклади, але негоже і те, що окремі батьки, роблячи лихі справи, намагаються приховати їх від своїх чад. Діти дуже проникливі і швидко помічають, що батьки щось від них приховують. Вони прагнуть будь-як дізнатися, що саме. Тому діти вже з раннього дитинства, повторюючи батьків, привчаються лукавити і лицемірити. Отже, батьки повинні піклуватися не про те, як приховати від дітей свої вчинки (бо цим вони ніякого зиску не принесуть), а, навпаки, ще більше зіпсують дітей і подадуть негожі приклади [12, с.43].

На жаль, дуже мало батьків – добрих вихователів, які могли б дати своїм дітям гідне виховання. Мукачівський учитель В.Машкаринець у своїй публікації «Школа як продовження виховання родинного дому» наводив низку негативних прикладів сімейних ситуацій. Наприклад, в одній родині нема згоди між батьком і матір'ю в поведінці стосовно дітей; в другій – батько і мати керуються сліпою любов'ю до них

і не виступають проти їх злих нахилів; в іншій родині батько або мати не має поваги у дітей через свої вади і т.д. Часом дитина скаже що-небудь проти батька або матері – всі сміються і потім вона ще гірше «ляпає» язиком. Іншим разом скубне дитина батька за волосся, а він ще підставить голову. Виб'є матері що-небудь із рук і всі навколо сміються та кажуть: «Добрий буде з неї розбишака» [11, с.131].

Хтось може на це не звернути увагу. Однак, не треба забувати, - радив В.Машкаринець, - всяка мала помилка робить велику шкоду. Дитина не знає змалку першої своєї святині, а потім лише боїться батька і матері та в душі не шанує їх. Через це «рветься у дітей на все життя та нитка честивості, яка в'яже добрих дітей з родичами» [11, с.131].

В.Машкаринець запевняв, що від виховання залежить також щастя і доля дітей, «бо яких собі дітей виховаємо, таких і маємо» [11, с.132]. Підтвердженням цьому є зміст однієї закарпатської пісні: «Де згода в родині, де мир-тишина, щасливі там люди, блаженна сторона» [6, с.152]. Ця пісня, за твердженням педагога Л.Гайдукевича, має бути щоденною молитвою батьків з упевненістю, що це принесе їх чадам краще грядуще, осяйну долю на славу роду й народу.

Ще однією з причин негативного наслідування батьків, - на думку С.Чегіля, - бажання дітей швидше стати дорослими. Таке наслідування хаотичне, некероване і шкідливе для дитини. Адже вона пильно стежить за дорослими, бажаючи виокремити яку-небудь якість для наслідування. Та, на жаль, дитина із всіх якостей дорослих надає прерогативу не кращим, а тим, очевидцем яких вона стає найчастіше, які бачить або чує вдома, на вулиці, ринку та в інших місцях, таким, наприклад, як: лайка, погрози, обзивання, вульгарні розмови. Нерідко діти навчаються цим речам машинально, частіше для того, аби бути схожими на дорослих. Таке наслідування є знаком швидкої дорослості, яка приносить дітям багато шкоди [14, с.207-208].

Ще більшою загрозою для розвитку дитини є наслідування нею не тільки ненормованої лексики, а й негожих вчинків дорослих. Цим вона задовольняє свої егоїстичні вимоги й бажання, різко відрізняючись від своїх однолітків [14, с.208].

Педагоги Закарпаття другої половини ХІХ - 30-х рр. ХХ ст. давали конкретні рекомендації щодо виявлення перших симптомів неправильного формування

особистості та шляхи їх подолання. Діти часто набувають багато негативних якостей у зв'язку з відсутністю у батьків знань правильного поводження з ними. Наприклад, **норовливість і упертість** набуваються дітьми найчастіше з малолітства. За твердженнями педагогів Закарпаття означеного періоду, винні в цьому, перш за все, матері. Бо як тільки дитя закричить, мати, не з'ясувавши причини, відразу ж кидається заспокоїти, поколихати, приспати маля. В результаті, дитя так звикає до цього, що починає лементувати з ціллю призвати до себе матір. Таким чином, дитя потроху стає впертим і норовливим, коли трохи підросте, то вже не задовольниться одним колисанням, а зажадає собі чогось іншого, і криком примусить матір виконати те, що йому хочеться. Ця вада з віком прогресує, укріплюється у дітях, а коли вони підростають, стають упертими, норовливими, нелагідними [12, с.43].

У процесі морального виховання необхідно викорінювати елементи аморальної поведінки дітей, такі як **брехливість, егоїзм, крадіж** тощо.

Причини до зародження брехливості в душах дітей дебатувалися багатьма педагогами Закарпаття. Лихим прикладом батько або мати навчає дітей говорити неправду. Життєві приклади подав у своїй праці А.Волошин: «Перед дітьми наплетуть всячини про сусідів, знайомих, осуджають, прозивають їх. А коли загостить до них ... очернений знайомий, вітають його, як милого, високоповажного, заслуженого, доброго чоловіка. Дитина дивиться на неправдиву радість матері, прислухається до нещирих похвал і з кожним таким випадком втрачає в собі шанування правди» [2]. В цьому прикладі виразно спостерігається, як самі ж батьки зароджують і поступово розвивають у дитині брехливість.

Часто дитина говорить неправду з остраху від строгого покарання за якийсь злий вчинок, - виокремив С.Чегіль наступну причину зародження цієї вади. Спосібність обманювати поступово розвивається у такій степені у дітей, що вони адресують собі реалізацію чужих всіляких добрих і гарних вчинків, аби показатися героями в очах оточуючих. [14, с.208].

О.Духнович у брехливості бачив фатальний наслідок: «Хто в молодості бреше, на старість злодієм буде» [7].

Егоїзм дітей батькам треба нищити ще у зародку. Щоб було менше холодних себелюбів у житті, сім'я і школа спільними зусиллями, за принципами

А.Карабелеша, мають прагнути до творіння нової генерації. Мають слугувати взірцем такі настанови педагога: «Якщо хочете спокійно і щасливо прожити у старості, треба у молодості подавити свій егоїзм. Якщо хоче народ бути щасливим, він має мати щасливих дітей» [10, с.8].

Дітям притаманні і низка шкідливих звичок. Серед них значиме місце займає **крадіж**. Наприклад, дитина нишком взяла що-небудь від батьків. Замість того, щоб суворо покарати дитину за обман і злодійство, батьки вважають це невинною витівкою і навіть радіють, що у них дитина така хитра і спритна. Таким чином, вона з малолітства привчається красти, обманювати своїх батьків. Вади ці з віком укріпляються в ній. Коли вона виросте, стане злодієм і ошуканцем. Винуватцями цих аморальних вчинків дітей являються, як правило, недбайливі і нерозумні батьки [12, с.45].

Ці слова підтверджує елегійна оповідь, подана педагогом П.Федором. Повертаючись додому з поля, батько якимось попросив сина нарвати у сусідньому саду яблук. Син нарвав, разом поїли. Батько й наступного дня просить теж саме. Чесний і слухняний хлопчик згодом рвав яблука у всіх садах, потім крав курей, яйця... В 14 років обікрвав місцевого крамаря-єврея. Справа дійшла до суду для малолітніх. Хлопця відправили у виправну колонію на три роки. Так батько погубив власного сина через свою недбалість [13, с.3].

«Дитину виховувати - то камінь глодати», - погоджувався Л.Гайдукевич з народною мудрістю. Воно і правда! Скільки праці, журби, посвяти, любові батьки повинні вкласти у своїх дітей, допоки вони не стануть дорослими. І як гірко стає батькам, коли замість вдячності вони чують гіркий докір, картання рідної дитини за власну долю, бідність, безталання, провини, лихі вчинки, яким батьки, на жаль, вже не в силі зарадити [4, с.63].

Яскравий приклад подав О.Духнович у п'єсі «Добродітель превинає багатство», у кульмінації якої з головним героєм Федорцьом сталося лихо – його арештовують за крадіжки. В момент арешту він зрозумів причину своїх нещастя і виголосив матері гнівний докір, сповнений гіркої істини: «Ваша любов до мене – злість була... Ви мене за сваволю і безчестя не покарали: я ходив як блудний, людям честі уривав..., над кожним збиткувався, учителя висміяв, з вами по корчмах ходив,

бився, валився, скаречно лаяв, кривдив, шкоди чинив, а ви мене все захищали, мене хвалили, мені бадьорості додавали... Тому я тепер злодій!... Ти, мамо, причина мого нещастя, - іди, не хочу тебе бачити більше» [8, с.104].

Як бачимо, любов рідних може нашкодити дитині, коли вона «не є обмежена свідомістю цілей виховання», - з цим погоджувався і А.Волошин. Вчений застерігав батьків, щоб любов до дитини не закривала їм очей на недоліки, на негідні вчинки. Він стверджував: «Там, де мати й батько зі сліпої любові до дитини не виступають проти її лихих нахилів, не мають часу займатися з нею, або де злий приклад подають їм, там із рідного дому дитина не понесе з собою і нитку чесноти, котра на все життя в'яже дітей добрих родин з родичами» [1, с.32].

Непростимий гріх матері – **«сліпа» материнська любов**. Чим більше було в дитинстві поблажливості і «сліпої» любові, тим більше у старості закидів батькам, - зауважував закарпатський педагог Л.Гайдукевич. Виправдань цьому нема. Так, як незнання закону не оправдовує винуватця перед карою у суді, так само мати не оправдовує виправдання: «Я не винна, він не хотів, не слухав...». З цим не погоджувався педагог і радив: «Нагинай галузку, доки молода», «Люби свою дитину як душу, а кусай як грушу» [5, с.63].

Л.Гайдукевич подав у статті «Добрі і злі свойства виховуючого» невеличку життєву історію, яка так чітко змальовує наслідки «сліпої» материнської любові. Педагог розповів про стареньку матір-вдову і двох синів, яких дуже любила. Щоранку, поки ще сини спали, мати готувала їм сніданок і несла у ліжко. Так у неї починався кожний трудовий день. Одного дня, як звичайно, віднесла синам їжу, а сама повернулася до кухні. Прибираючи, хотіла почистити лампу і для цього стала на стіл, щоб її зняти, та тут старече тіло не втримало рівноваги. Захиталась бідна і впала боком на побіч стоячий стілець. Мати лежала пробита на стільці без слова крику про допомогу. Діти знайшли її мертво в калюжі крові. Так у безмежній своїй материнській любові вона не хотіла відволікати синів від сніданку і тим самим свою любов сплатила життям [3, с.15].

Щоб уникнути вищенаведених наслідків поет і педагог А.Карабелеш наголошував на тому, що батьки повинні навчитися розумно любити своїх дітей, тверезо оцінювати їх вчинки і якості, бо «найцінніший подарунок, який можуть

батьки дати своїм дітям, – це **розумна батьківська любов**. Цей дар діти будуть носити у своєму серці все життя, ділячись з тими, які не знали зігрівальної батьківської ласки» [10, с.8]. А.Карабелеш висловлював ідею про те, якою повинна бути любов батьків до дітей. Обстоював думку, що любити їх - не означає цілувати тисячу разів у день, зніжувати, задовольняти всі забаганки і бажання, привчати до витівок. Любов має бути непоказна, а глибинна, - вважав педагог. Вона має ґрунтуватися, перш за все, на повній і взаємній **довірі та повазі** між батьками і дітьми з раннього віку. Натомість, батьки не повинні виявляти **індиферентизму** до будь-яких справ дитини.

Як у вчителя має бути навчальний план, так і у батьків має бути план щоденної молитви: «Добрий приклад, добра воля і любов з впевненістю, що всі зусилля будуть направлені для добра дитини і всього людства» [5, с.108]. Такий шлях формування моральності пропонував Л.Гайдукевич.

Кінцева мета морального виховання, читаємо у настільній книзі для батьків «Народна педагогія» О.Духновича полягає у наступному: «Діти повинні бути добронравними, богобійними, до повинностей своїх охотними, щоб закоренились в молодих серцях добродітель і викоренились пороки» [7].

Висновки. Виходячи із вищенаведеного, провідні ідеї та позиції педагогів Закарпаття другої половини ХІХ - 30-х рр. ХХ ст. з окресленої проблеми повинні стати неоціненними набутками сучасних педагогів та батьків, міцною підвалиною для створення новітньої системи сімейного виховання. Із педагогічного спадку краю можна виокремити такі шляхи реалізації виховного потенціалу родини у моральному вихованні дітей: створити у родинному колі психологічний клімат поваги до моральних норм, осуду аморальних; формувати перманентно-благотворні взаємини дитини з батьками на основі почуттів обопільної любові, довіри і поваги; подавати дітям якнайбільше доладних взірців, докторальних прикладів для наслідування; не доводити до того, щоб приховані у дітях лихі нахили зароджувалися, розвивалися і укріплялися, а добрі ниділи; не допускати розбіжності між словами і власними діями; не відштовхувати дитину надмірною суворістю; не виявляти індиферентизму та апатії до справ дитини та ін.

Домогтися реалізації вищенаведених завдань являється квінтесенцією родинної педагогіки ХХІ століття.

Література

1. Волошин А. Педагогіка і дидактика. - Ужгород: УНІО, 1935. – 80 с.
2. Волошин А. Про брехливість дітей. – Ужгород: Свобода, 1935.
3. Гайдукевич Л. Добрі и злі свойства виховуючого. Част. I // Учитель. – 1927 (Р. VIII). - №1. – С. 13-16.
4. Гайдукевич Л. Добрі и злі свойства виховуючого. Част. II // Учитель. – 1927 (Р. VIII). - №2. – С. 63-66.
5. Гайдукевич Л. Добрі и злі свойства виховуючого. Част. III // Учитель. – 1927 (Р. VIII). - №3. – С. 107-109.
6. Гайдукевич Л. Добрі и злі свойства виховуючого. Част. IV (кінець) // Учитель. – 1927 (Р. VIII). - №4-5. – С. 149-152.
7. Духнович А. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских. Часть I. Педагогія общая. – Львов, 1857. – 91с.
8. Духнович А. Добродітель превышает богатство. Игра в трех действиях. – Перемишль, 1850. - 106с.
9. Карабелеш А. Семья и воспитание молодежи со взглядом на карпаторусскія обстоятельства. I ч. // Народна школа. – 1935-36. – №5. – С.7-12.
10. Карабелеш А. Семья и воспитание молодежи со взглядом на карпаторусскія обстоятельства. II ч. // Народна школа. – 1935-36. – №6. – С.5-9.
11. Машкаринець В. Школа як продовження виховання родинного дому // Учитель. – 1931 (Р. XII). - №7-8. – С.130-132.
12. Совіты родителямъ и преимущественно матерямъ // Місяцесловъ на годъ 1871. – Унгарь: Типографія вдовы Карла і Егера, 1870 (Р. V). – С. 32-50.
13. Федоръ П. Психологія дітей въ разные періоды дитства // Народная школа. – 1936-1937 (Р. XVI). - №3. – С. 2-3.
14. Чегіль С. Свойства дітини // Учитель. – 1928 (Р. IX). - №5-7. – С.207-211.

Петрус Маріанна. Проблеми морального виховання у родині в спадщині педагогів Закарпаття (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)

Досліджується моральне виховання в родині. Розглядаються такі складові проблеми як формування моральних норм і шляхи протидії аморальним, впливу позитивного і негативного особистого прикладу батьків, якості і наслідки батьківської любові.

Ключові слова: моральне виховання, моральні та аморальні якості, приклад батьків.

Петрус Марианна. Проблемы нравственного воспитания в семье в наследстве педагогов Закарпатья (вторая половина XIX – 30-е гг. XX в.)

Исследуется нравственное воспитание в семье. Рассматриваются такие составные проблемы как формирование моральных норм и пути противодействия аморальным, влияния положительного и отрицательного личного примера родителей, качества и последствия родительской любви.

Ключевые слова: нравственное воспитание, моральные и аморальные нормы, пример родителей.

Petrus Marianna. Problems of moral education in family in the inheritance of the teachers in Transcarpathia (second half XIX - 30 yy. XX c.)

The moral education in family is investigated. Such compound problems as formation of moral norms and ways of counteraction immoral, influence of a positive and negative personal example of the parents, quality and consequence of parental love are considered.

Key words: moral education, moral and immoral norms, example of the parents.

